ZLUČOVACÍ VZŤAH V KOMUNIKAČNÝCH A KOGNITÍVNYCH
SÚVISLOSTIACH

JANA KESSELOVÁ

Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Prešov

KESSELOVÁ, Jana: Copulative Relation in Communication and Cognitive Context. *Jazykovedný časopis*, 2011, Vol. 62, No. 2, pp. 81 – 94. (Bratislava)

The aim of corpus research is to enrich the existing paradigmatic view on copulative conjunctions by a syntagmatic approach aimed at their real textual behaviour in written and spoken communication (including cognitive and ontogenetic context). We proceed from a form of an operator through its contextual incorporation towards more general aspects of its functioning. At the same time we focus on these aspects: a) synchronic frequency characteristics of copulative conjunctions in the Slovak National Corpus texts; b) complementary and competitive relations between connective devices from the point of view of meaning coherence types between utterance meanings, style of written texts and dialogic text features; c) communication functions of utterances with individual types of operators; d) cognitive context of production and interpretation of utterances with copulative conjunctions including ontogenetic peculiarities. Psychology of forms is used as the basis for interpretation of relations between communication and cognitive aspects of a copulative relation. Functional diversity of copulative conjunctions corresponds with principles which are used in psychology of forms to clarify processes organising different constituents into a stable and coherent form (principle of figure and background, similarity, proximity and completion).

1. ÚVOD

Vzťahy medzi objektmi a javmi predstavujú sieť súvislostí, presnejšie, ľudia ich ako sieť vzájomných relácií interpretujú a v komunikácii jazykovo spracúvajú. Spomedzi prostriedkov funkčne orientovaných na utváranie vzťahov medzi výpovednými obsahmi sa v tejto štúdii zaoberáme na spájacie prostriedky, ktoré z komunikačného i kognitívneho hľadiska predstavujú konštitutívny typ medzipropozičnej relácie, t. j. na spojky zlučovacieho (kopulatívneho) vzťahu. Zlučovací vzťah sa v slovenskej jazykovede tradične vymedzuje ako prosté priradenie bez významovej špecifikácie, a tým sa stavia do protikladu ku všetkým ostatným vzťahom (Ondruš – Sabol, 1982, s. 206; Oravec – Bajzíkova, 1982, s. 168). Podobne sa aj v českej lingvistike (Grepš – Karlík, 1986, s. 357) zlučovací vzťah chápe ako prostá spolunáležitost' propozičných obsahov, ktoré sa usúvzťažňujú preto, aby vytvorili jeden obsahový celok. Ak vychádzame z predstavy, že verbálne správanie človeka je súčasťou jeho správania vôbec a že „jazykové procesy sú komponentom kognitívnych procesov“ (Dolník, 1995, s. 24), potom v prostom priradovaní výpovedných obsahov do koherentného celku vidíme súvislosť s perцепčnými vlastnosťami hovoriaceho, naj-

mä so zrkovou percepciou človeka, keďže jej výsledkom je tiež tvorba integrovaných celkov z jednotlivých pozorovaných objektov. Percepcia štruktúry prostredia nevedie k zmesi nepochopiteľných a dezorganizovaných vnemov; naopak, pri percepcii okolitého sveta priradíme a usúvzťažňujeme rozličné zrkové podnety do koherentného a súvislého celku (porov. Sternberg, 2002, s. 147 a s. 150). Teda tvorba súdržných celkov je základným výsledkom zrkovej percepcie práve tak, ako prosté priradzovanie obsahov do zlučovacieho vzťahu je komunikačne, kognitívne i ontogeneticky základným typom medzipropozície relácie.

2. ZÁMER A METÓDA VÝSKUMU

Empirickým zdrojom výskumu sú texty Slovenského národného korpusu¹. Vychádzame z korpusu prim-5.0-public-all, z vyváženého korpusu (prim-5.0-vyv), v ktorom majú zastúpenie publicistické texty (33,3%; doc.type=inf), náučné texty (33,3%; doc.type=prf) a umelecké texty (33,3%; doc.type=img), a z korpusu hovorených textov (s-hovor-3.0). Tvrdenia týkajúce sa ontogenézy sa opierajú o vlastné transkripty detskej reči v systéme CHILDES². Cieľom korpusového výskumu je obohatiť doterajší paradigmatický pohľad na triedu zlučovacích spojok (operátorov zlučovacieho vzťahu) o prístup syntagmatický, zacielený na ich reálne textové „správanie sa“ v písaných i hovorených komunikátoch, vrátane kognitívnych a ontogenetických súvislostí. Postupujeme od formy operátora cez jeho kontextové začlenenie k všeobecnejším aspektom jeho fungovania. Pritom sa zacielené na tieto aspekty:

a) synchronná komunikačná zaťaženosť zlučovacích spojok v písaných a hovorených textoch Slovenského národného korpusu;

b) komplementárne a konkurenčné vzťahy medzi spájacími prostriedkami z hľadiska typov obsahových súvislostí medzi výpovednými obsahmi, štýlu písaných textov a vlastností dialogického textu (**riadený – spontánny rozhovor, formálny – neformálny rozhovor, účastníci sa poznajú – nepoznajú**);

c) komunikačné funkcie výpovedí s jednotlivými typmi operátorov;

d) kognitívne súvislosti produkcie a interpretácie výpovedí so zlučovacími spojkami, vrátane niektorých vývinových zvláštností.

¹ Využívali sme údaje o absolútnej frekvencii javu v korpuse, ktorú pokladáme za synchronnú komunikačnú zaťaženosť javu v konkrétnom korpuse, o štylistickej príslušnosti operátora (konkordancie → štatistiky → atribút doc. type → frekvenčná distribúcia), o najčastejších kolokáciách (konkordancie → štatistiky → atribút: word/lemma → najčastejšie kolokácie). Aby sme do celkového počtu výskytov jednotlivých operátorov nezapočítavali homonymné výrazy, spojky sme od iných slovných druhov separovali príkazom napr. [(word=„aj“) & (tag=“O.*“)], v prípade viacslovných spojení aj pomocou negatívneho filtra a manuálne (napr. *aj keď*, *i keď*, *a preto* a pod.). Výpovede s dvojčlennými spojkami, teda s operátormi, ktorých súčasti nie sú v kontaktnej pozícii, sme získavali pomocou príkazu napr. [lemma = „aj“] []{2} [lemma = „aj“, pravda, s premenlivou číselnou hodnotou, udávajúcou kvantitatívny rozsah výrazov medzi zložkami operátora.

² Tieto transkripty primárne vznikli na riešenie grantovej úlohy VEGA 1/2228/05 (vedúca riešiteľka prof. PhDr. Daniela Slančová, CSc.) a APVV-0044-06 (vedúca riešiteľka Mgr. Svetlana Kapalková, PhD.).

3. KOMUNIKAČNÉ A KOGNITÍVNE SÚVISLOSTI PRODUKCIE A INTERPRETÁCIE VÝPOVEDÍ SO ZLUČOVACÍMI SPOJKAMI

3.1 Zlučovacie spojky ako kognitívne a komunikačné východisko v pomenúvaní vzťahov

Zlučovacie spojky predstavujú prvé gramatické slová vývinovo nasledujúce po tzv. obsahovej lexike. Výskyt prvých spojok je časovo spätý s počiatočným formovaním gramatických kategórií, t. j. s obdobím, keď sa z pomenúvacieho tvaru substantív vydeľujú prvé tvary akuzatívu, na adjektívach sa začína realizovať zhoda a z nediferencovaného tvaru slovies sa vyčleňuje tretia osoba prítomného času. Možno povedať, že prvé štádium vývinu spojok je súčasťou prelomového obdobia, keď si dieťa popri nových slovách začína intenzívne osvojovať i pravidlá ich používania, pričom pravidlá oboch úrovní (flexia i syntagmatika) sa od tohto momentu osvojujú simultánne.

Raný vývin zlučovacích spojok je plynulý a kontinuálny. Začína sa aditívnym vyjadrením sociatívnosti, ktoré je motivované prežívaním a vyjadrením spolupatričnosti dieťaťa s okolím (1a), prechádza cez uvedomovanie si príslušnosti dvoch objektov alebo činností v zornom poli dieťaťa (1b) až k utváraniu väčších obsahových celkov na základe podobnosti alebo priestorovej blízkosti (1c). Po tomto predstupni sa začínajú objavovať prvé zlučovacie súvetia, ktorých podoba sa veľmi dynamicky mení. Najprv sa zlučovacou spojkou *a* usúvzťažňujú navzájom nesúvisiace činnosti, pričom súvetné výpovede majú charakter konsituácie informácie, ktorou dieťa sprevádza svoju aktivitu. Zvýšené formulačné úsilie pri tvorbe prvých súvetí sa prejavuje v dočasnom náraste nezrozumiteľných častí výpovede (1d). Neskôr výpovedné obsahy nadobúdajú zjednocujúci prvok. Buď je ním tá istá činnosť s dvoma rozličnými vecami (1e), alebo ten istý objekt v dvoch po sebe nasledujúcich rôznych činnostiach (1f). Vývin zlučovacieho súvetia zreteľne koreluje so štruktúrnymi premenami hry, ktorá zasa odzrkadľuje kognitívny vývin dieťaťa. V hre je pozorovateľný posun od jednoaktových hier (samostatné úkony, ktoré spolu nesúvisia a pripomínajú súvetia typu 1d) k hrám, ktoré pozostávajú zo zreteľných sekvencií s určitým zjednocujúcim prvkom (porov. Mikulajová, 2008, s. 59).

Štruktúrne premeny vo vyjadrení prostej súvislosti výpovedných obsahov možno modelovo vyjadriť takto:

(1a) Matka: *klobúčik má mamka*. Dieťa: *aj Janka*.

(1b) Otec: *Janka pekne tancuje*. Dieťa: *aj pije. aj Janka, aj macík*.

(1c) *aj tu je, aj tu je, aj tu*.

(1d) *a teraz to odnesieme tu tak a potom xxx urobíme xxx a odnesieme*.

(1e) *tu dáme takúto žltú kocku a tu dáme bielu*.

(1f) *zobere si takú tašku štvorčekovú a dá si ju na konika*.

Jazykové dáta individuálnej prípadovej štúdie ukazujú, že vývin od prvých adícií po prvé zlučovacie súvetia predstavuje približne polročné obdobie (v prípadovej

štúdiu 22. – 27. mesiac). Súzáležitosť výpovedných obsahov v zlučovacom vzťahu je ontogeneticky základným typom medzipropozičnej relácie.

3.2 Synchronná komunikačná záťažnosť spojok zlučovacieho vzťahu

Sonda do frekvencie výskytu zlučovacích spojok v písaných a hovorených textoch Slovenského národného korpusu dokumentuje, že protiklad písanosť – hovorenosť neovplyvňuje frekvenčne krajné reprezentanty (*a – jednak*), pri ktorých je evidentný prejav ekonomizácie spätý s artikulačnou úspornosťou najfrekventovanejšieho výrazu, ale stredné pásmo (v písanom texte je frekvenčné poradie *i – aj – ani*, v hovorenom texte protichodne *aj – ani – i*; porov. graf 1 a 2).

Graf 1: Frekvencia zlučovacích spojok v hovorenom texte (podľa verzie s-hovor-3.0)

Graf 2: Frekvencia zlučovacích spojok v písanom texte (podľa verzie prim-5.0-public-all)

Tendencia, že každý syntaktický vzťah je reprezentovaný jedným centrálnym spájacím prostriedkom, sa v zlučovacom vzťahu prejavuje natoľko výrazne, že prototypový reprezentant – spojka *a* – je v písanom korpuse desaťkrát a v hovorenom texte deväťkrát viac frekventovaná než všetky ostatné spojky zlučovacieho vzťahu dovedna. Jazykové uchopenie prostej súňaležitosti výpovedných obsahov, objavujúce sa v ranom štádiu rečovej ontogenézy a pretrvávajúce i v komunikátoch dospelých, by mohlo mať súvislosť s tendenciou vnímať pole objektov spôsobom, ktorý najjednoduchšie usporadúva rôznorodé prvky do stabilného a súvislého tvaru (zákon pregnancie; Sternberg, 2002, s. 612).

Známy vzťah medzi frekvenciou a štylistickou príznakovosťou možno opísať škálovitým spôsobom tak, že popri prototypovej a štylisticky bezpríznakovej spojke *a* sú spojky *jednak* a *i* v písanej slovenčine primárne späté s náučným textom, spojka *ani* sa ako spájací prostriedok preferenčne uplatňuje v umeleckom texte a spojka *aj* najmä v náučnom a umeleckom texte (graf 3). S istou mierou idealizácie, vyplývajúcou z vedomia, že korpus hovorených textov z hľadiska zastúpenia dialógov podľa opozičných vlastností nie je vnútorne vyvážený, možno povedať, že jestvuje korelácia medzi štylistickou príslušnosťou spojky v písanom texte a jej preferenčným využitím v istom type dialógu. Spojky, ktoré sú dominantné v náučnom texte (*jednak*, *i*), sú v hovorených textoch výraznejšie zastúpené v riadenom, formálnom dialógu s neznámymi účastníkmi. Spojka umeleckého textu *ani* je komunikačne viac zaťažená v dialógoch s vlastnosťou spontánnosť. Spojka *aj* vyvážene fungujúca predovšetkým v náučnom a umeleckom texte osciluje v hovorenom dialógu medzi spontánnym a riadeným, formálnym a neformálnym dialógom (graf 4).

Graf 3: Distribúcia zlučovacích spojok v náučnom (prf), umeleckom (img) a publicistickom (inf) texte

Graf 4: Distribúcia zlučovacích spojok v spontánnom, riadenom, formálnom a neformálnom dialógu

3.3 Prototypová spojka *a* v komunikačných a kognitívnych súvislostiach

Pragmaticky orientovaná literatúra upúšťa od predstavy, že „spojka *a* môže vyjadriť všetky významové odtienky pravej i nepravej parataxy“ (Oravec – Bajžíková – Furdík, 1988, s. 193) a pristupuje k interpretácii výpovedí so spojkami viac z pozície príjemcu a produktora než samotného jazykového prostriedku. Namiesto predstavy o mnohознаčnosti spojky sa preferuje výklad, že priradenie výpovedných obsahov bez významovej špecifikácie potenciálne otvára priestor pre interpretačnú aktivitu príjemcu a umožňuje mu z výpovedných obsahov a vlastného skúsenostného kontextu vyvodzovať či domýšľať informácie nové. Podľa Milady Hirschovej (2006, s. 16) príjemca textu rozličné významy do viet so zlučovacou spojkou *a* vnáša, a to na základe zvyčajného spôsobu organizovania informácií o udalostiach do skonvencionalizovaných „scenárov“. V súvislosti s interpretačnou aktivitou príjemcu sa v psychologickéj literatúre uvažuje o implicitnej a explicitnej inferencii (Johnson-Laird, 1983, s. 126 – 145). V lingvistickej literatúre sa v tejto súvislosti používa termín sugerovaný záver (Karlík, 2002, s. 563) chápaný ako interpretácia syntaktickej štruktúry, do ktorej sa mylne začleňujú i sémantické komponenty, ktoré táto syntaktická štruktúra v skutočnosti nevyjadruje. Pragmaticky orientovaná literatúra uvažuje o konvenčnej implikature (Hirschová, 2006, s. 147), ktorá sa automaticky navrstvuje na doslovný význam, konvenčne sa pridáva k jednotlivým lexikálnym jednotkám. Prítom sa zdôrazňuje, že implikaturu a inferenciu nemožno zamieňať. Implikatura je záležitosťou produktora výpovede a inferencia je interpretačná aktivita adresáta.

Na výberovej vzorke 250 korpusových výpovedí so spojkou *a* získaných náhodným výberom sme pozorovali, že sugerovaným záverom vo výpovediach so spojkou *a* je predovšetkým sukcesívnosť, implikácia a simultánnosť.

Sukcesívna interpretácia sa opiera o bežnú skúsenosť, že to, čo je v realite predchádzajúce, sa spravidla i skôr pomenúva, a to, čo nasleduje neskôr, sa zvyčajne i jazykovo spracúva neskoršie (2a, b, c). Výpovedná lineárnosť je v súvetiach so spojkou *a* spravidla kompatibilná s časovým sledom udalostí. Vysoký stupeň ikonickosti zlučovacieho vzťahu tohto typu korešponduje s vysokou mierou prirodzenosti (o vzťahu medzi ikonickosťou a prirodzenosťou Dolník, 1995, s. 19).

(2a) *Prišiel som, poobšmieval sa a hybaj preč.* (doc.type=img)

(2b) *Jeden z fanúšikov chytil pod krk nášho asistenta trénera Richarda Neubauera a snažil sa ho vytiahnuť do hľadiska.* (doc.type=inf)

(2c) *No a začala brať tie lieky a zistila, že čím ďalej, tým sa cíti horšie.* (s-hovor-3.0)

Vo výpovediach hovoreného korpusu je sukcesívna interpretácia podporená explicitne vyjadrenými časovými výrazmi *potom, teraz, nakoniec, naraz, zrazu, postupne*, ktoré patria do okruhu najčastejších pravostranných kolokátov spojky *a*.

V textoch s rozprávacím slohovým postupom sa konvenčná implikátúra o časovej sukcesívnosti obvykle prelína s priestorovou predstavou. Aj bez toho, aby sa vo výpovedi miesto pomenúvalo explicitne, priradené výpovedné obsahy sugerujú predstavu (3a) najčastejšie totožného, (3b) potenciálne odlišného miesta dejov. Podloží, z ktorého vyrastá priestorovo-časová interpretácia výpovedí so spojkou *a*, je skúsenostný kontext človeka, ktorého konštitutívnym prvkom je orientácia v priestore a v čase. Vnášanie významov do výpovede, jej dotváranie a „kompletizovanie“ koreluje s našou tendenciou percepcie uzatvárať (kompletizovať) predmety, ktoré v skutočnosti úplné nie sú (princíp uzatvárania z tvarovej psychológie).

(3a) *Dva vozne súpravy boli pri zásahu úplne zničené, ďalšie sa zapálili od vzniknutého ohňa a vykoľajili sa.* (doc.type=img)

(3b) *Všetci chlapi snivali o bostonských širokých nohaviciach, pašovali ich námorníci a predávali domorodci.* (doc.type=img)

Časová súvislosť, a to ani pravidelne opakovaná súvislosť medzi dvoma javmi, ešte, prirodzene, nemusí značiť súvislosť príčinnú. Avšak možným sugerovaným záverom pri interpretácii zlučovacieho vzťahu so spojkou *a* je implikácia. Na pozadí bežnej skúsenosti, že príčina alebo podmienka predchádza dôsledkom alebo výsledkom deja, sa percipientovi môže prvý výpovedný obsah v zlučovacom vzťahu so spojkou *a* javiť ako príčina (podmienka) a nasledujúci obsah ako dôsledok deja, jeho výsledok alebo účel. Kognitívna psychológia (Sternberg, 2002, s. 458) uvádza dva prípady, ktoré v indukívnom myslení ľudia pokladajú za potvrdenie kauzality – spoločná prítomnosť novej príčiny a výsledku a spoločná neprítomnosť novej príčiny a výsledku. Ak sa spoločne vyskytne udalosť a istý výsledok alebo

dôsledok, existuje sklon k induktívnemu uvažovaniu a k posudzovaniu tejto udalosti ako pravdepodobnej príčiny, resp. podmienky deja. Napr. vzťah medzi signálom a správaním sa mravcov opísaným vo výpovedi *No zrazu sa vyskytne akýsi signál a mravce rýchlo odnášajú telesné pozostatky čím ďalej od svojho príbytku*. vedie k sugerovanému záveru o príčinnom vzťahu medzi signálom a náhlou zmenou v konaní mravcov. Implikáciu ako možnú podobu sugerovaného záveru podporuje i celkový jazykový kontext, najmä, ak je výpoveď so spojkou *a* súčasťou (4a) explikatívnej expanzie témy v náučnom texte alebo (4b) narácie v hovorenom texte:

- (4a) *Mechанизmus znásobovania DNK vyzerá podľa jednej hypotézy takto: Vodíkové väzby spájajúce dve špirály DNK medzi sebou sa pri delení buniek roztrhnú, dvojité špirála sa rozmotá a na každej jednotlivjej špirále vznikne vzápätí nová.* (doc.type=prf)
- (4b) *Neviem, či ju chcel zadržať alebo tak a ona schytila nejakú väzu, hodila ju po ňom. – Žijeme v osobitnej domácnosti a pociťujem to (=finančnú ujmu) najmä pri nákupoch, hlavne potravín, drogérie a odevov.* (s-hovor-3.0)

Číra súdržnosť propozičných obsahov, zabezpečená prototypovým reprezentantom zlučovacieho vzťahu (spojkou *a*), predstavuje z hľadiska obsahovej súvislosti súčasti jednej statickej alebo dynamickej situácie (jedného obrazu, istého celku). Ide teda buď o javy/vlastnosti jestvujúce popri sebe v tom istom čase, alebo o udalosti prebiehajúce súbežne. Ak výpovedné obsahy *x* a *y* platia simultánne, ich poradie v zlučovacom vzťahu spravidla možno ľubovoľne meniť bez zásahu do zmyslu výpovede. Na výberovej vzorke korpusových výpovedí sme pozorovali, že simultánnosť sa v zlučovacom vzťahu výraznejšie realizuje v deskriptívnej expanzii témy (5a) alebo v orientačnej časti bežného spontánneho rozprávania (uviedenie prostredia, okolností, situácie) (5b):

- (5a) *Z 13. – 14. st. pochádza odpadová jama s veľkým počtom rozbitých hrncov, pokrievok a mís, ako aj s obrovským množstvom rybích šupín a kostí.* (doc.type=prf)
– More uzavreté náprotivným polostrovom a schované dolu za domami sa z nočnej panorámy vytratilo. (doc.type=img) – *Neboli veriaci, odmietali pomoc a pracovali pochtivo.* (s-hovor-3.0)
- (5b) *Ona hovorí, že postupne zaspávala a ešte vnímala, čo sa dialo, ale nemohla nič robiť. – Som robila mojej mame trvalú a hovorila ten obsah knihy.* (s-hovor-3.0)

Simultánna platnosť výpovedných obsahov v zlučovacom vzťahu so spojkou *a* je funkčne blízka eventualitnému vzťahu so spojkou *alebo*. V eventualitnom vzťahu sa komponenty nepopierajú, ale vyjadrujú striedanie možností, teda eventualitný vzťah v zmysle „platí výpovedný obsah *x*, alebo *y*, alebo *z*, alebo aj všetky súčasne“ potenciálne zahŕňa i spolunáležitosť a súčasnú platnosť všetkých členov enumerácie (6a, b, c):

- (6a) *Častejšie sa však používajú názvy kreačný a/alebo anihilačný operátor.* (doc.type=prf)
- (6b) *Naproti tomu zdanenie právnických osôb vo Veľkej Británii, Rakúsku, Francúzsku a/alebo Maďarsku nie je vyššie ako 35 percent.* (doc.type=inf)
- (6c) *Mátejová a Mašura odporúčajú hlavne diela z obdobia hudobného baroka a/alebo klasicizmu.* (doc.type=prf)

Prosté priradenie bez významovej špecifikácie otvára priestor medzi tým, čo sa povie, a tým, čo sa mieni. Je zrejmé, že okrem samotného operátora zlučovacieho vzťahu zmysel výpovede konštituuju ďalšie gramatické prostriedky, predovšetkým slovesný vid, čas, poradie výpovedí, lexikálne obsadenie, ale i širší jazykový kontext (výpoveď sa vníma na pozadí expanzie témy a celkovej stratégie produktora). Výsledkom je register možných variácií, jedinečných kombinácií a jemných modifikácií (7a, b, c, d), ktoré sa vymykajú z možnosti generalizácie.

- (7a) *Ona sa skryla za kreslo a zrazu zvonil telefón.* (sugerovaným záverom je sukcesívnosť)
- (7b) *Zrazu zvonil telefón a ona sa skryla za kreslo.* (obsah prvej vety vyznieva ako príčina)
- (7c) *On jej vyberal prsteň a ona už nevládala, sadla si pred obchod.* (časová simultánnosť a priestorová totožnosť – sedela pred tým istým obchodom, kde on vyberal prsteň)
- (7d) *Ona už nevládala, sadla si pred obchod a on jej vyberal prsteň.* (priestorová totožnosť je len potenciálna)

3. 4 Ostatné operátory zlučovacieho vzťahu

Priradenie obsahov v kladnej podobe	Priradenie obsahov v zápornej podobe	
<i>aj</i>	<i>i</i>	<i>ani</i>
<i>ako aj</i>	<i>ako i</i>	<i>ako ani</i>
<i>tak ako aj</i>	<i>tak ako i</i>	<i>tak ako ani</i>
<i>aj – aj (...aj)</i>	<i>i – i (...i)</i>	<i>ani – ani (... ani)</i>
<i>jednak – jednak</i>		

Z prehľadu ostatných operátorov v tabuľke je zrejmé, že súbor zlučovacích operátorov sa čiastočne prelína s operátormi gradačného vzťahu (*aj, i, ani*). Z najčastejších kolokácií všetkých troch operátorov (*ale aj, ba aj, dokonca aj; ba i, dokonca i; ba ani, dokonca ani*) vyplýva, že gradačný vzťah je pre ne primárny. Tento fakt spôsobuje, že prosté priradenie výpovedných obsahov sa prostredníctvom spojok *aj, i, ani* modifikuje na priradenie s odstupňovaním a so zvýraznením pripojeného výpovedného obsahu. Zvýrazneným obsahom v súčasných písaných textoch spravidla býva vetný člen, len zriedkavo veta (*V ďalšom priebehu sme však zaslúžene vyrovnali i strhli víťazstvo na svoju stranu.*). Z komunikačnofunkčného hľadiska sa operátory *aj, i, ani* navzájom dopĺňajú.

Spojka *i* je v písaných i hovorených textoch predovšetkým operátorom na spojenie dvoch protikladných, vzájomne komplementárnych zložiek do jedného a úplného celku (*turisti i domáci, tréneri i pretekári, v origináli i v predlohe, na ľadovci i v doline, útočníci i napadnutí, funkčnosť i estetickosť, obraz i zvuk, majstri štetca i dláta, presilovky i oslabenia, v meste i na vidieku, v exteriéri i interiéri, expert i laik, obdiv i odpor,*) alebo dvoch komplementárnych vlastností (*súťažná i nesúťažná sekcia, osobný i profesijný život, široké i blízke okolie, otvárací i záverečný ceremoniál, aktívni i penzionovaní prezidenti, komunálna i parlamentná politika, národné i medzinárodné majstrovstvá, technická i estetická stránka, útočná i obranná fáza, satelitný i terestriálny signál, cestovná i športová verzia, osobný i písomný styk, svetové i naše, úplné i neúplné*). Keďže pripojený výpovedný obsah sa javí ako odstupňovaný a závažnejší, tento spôsob usúvzťažnenia je nielen súčasťou tvrdení a oznámení, ale najmä výpovedí s komunikačnou funkciou hodnotiaci postoj (8a). Ak je spojkou *i* pripojený neočakávaný, z bežnej skúsenosti človeka vymykajúci sa fakt, zmyslom výpovedí je vyvolať údiv, prekvapenie či záujem percipienta (8b).

- (8a) *Tréner Juraj Benčík bol trénerom československej i slovenskej reprezentácie sedemnást' rokov a jeho zverenci vybojovali sedemnást' medailí na vrcholných podujatiach. – Niet divu, že na jar je organizmus fyzicky i psychicky úplne vyčerpaný.*
- (8b) *Program: testovanie lyží a snouboardov, autogramiáda Franza Klammera, horúce discoparty v doline i na ľadovci. – V minulosti neexistovala kanalizácia, v potokoch sa ľudia umývali i pili.*

Kým spojka *i* spája najmä dve komplementárne zložky tvoriace celok, spojka *aj* sa uplatňuje skôr pri enumerácii viacerých zložiek. Zvýraznenie posledného člena v enumerácii viacerých prvkov je súčasťou argumentačnej alebo persuasívnej stratégie vo výpovediach s komunikačnou funkciou uistenie a presvedčanie percipienta o správnosti vyslovenej tézy:

- (9) *Týmto masážnym gulôčkovým pásom si môžeme premasírovať chrbát, nohy aj ruky. Presvedčte sa sami! – Žiť v okolí statku Tolstého začína byť móda. V poslednom čase sa tu konajú medzinárodné sympóziá, konferencie, koncerty aj rodinné stretnutia potomkov. – Aj v ďalších minútach Rekostaváci mali prevahu, ale nedokázali ju využiť. Šance na to mali Pisarčík, Tkáč, Kroták aj Kačmarčík.*

Spojka *ani* je záporným variantom spojok *aj, i*. Výpovede so spojkou *ani* sú zväčša vyjadrením hodnotiaceho postoja, či presnejšie sú súčasťou širšieho jazykového kontextu hodnotiaceho charakteru (*Vládna koalícia na Slovensku nie je zvyknutá rešpektovať žiadne pravidlá ani slobodný názor. – Z papradia sa vystrčila Glochova hlava, ale netváril sa úslužne ani priateľsky.*). V lexikografickom spracovaní spojky *ani* (Krátky slovník slovenského jazyka, 2003) sa síce uvádza zlučovací vzťah ako primárny, no komunikačne sa tento výraz častejšie realizuje vo funkcii

operátora gradačného vzťahu (*ba ani*) alebo častice. Spoločnou funkciou všetkých troch operátorov (*aj, i, ani*) je odstupňovanie závažnosti obsahu. Niektoré priradené obsahy tak vystúpia do centra pozornosti, iné sú v úzadí, podobne ako pri zrakovom vnímaní štruktúry prostredia diferencujeme kľúčové objekty od pozadia. V gestaltistickom ponímaní (Sternberg, 2002, s. 148 – 149) sa tento princíp vnímania označuje ako *figúra – pozadie* a analogicky možno o ňom uvažovať i v súvislosti s priradovaním výpovedných obsahov s odstupňovaním závažnosti.

Spojkové výrazy *ako aj, ako i, ako ani* sú hlavne prostriedkami náučného textu. Prostredníctvom nich sa jednotlivosť začleňuje do celku, prípadne do systému zloženého z jednotlivín rovnakého (podobného) druhu alebo do spoločnej nadradenej kategórie javov (*interlingválna motivácia, ako aj ďalšie typy lexikálnej motivácie – Boileau a jeho poetika, ako aj ďalšie klasicistické poetiky – delfín, vorvaň, ako aj iní echo-lokační „odborníci“ – tento typ názvov, ako aj ostatné viacčlenné názvy*). Najčastejšie ľavostranné kolokáty operátorov *ako aj, ako i, ako ani* sú výrazy podobnosti a totožnosti (*podobne, rovnako, takisto, tak, presne + ako aj, ako i, ako ani*). Poukazujú na ďalší aspekt priradovania výpovedných obsahov – priradovanie na základe podobnosti, ktoré korešponduje s gestaltistickým princípom podobnosti, chápaným ako sklon človeka zoskupovať objekty do celku na základe podobnosti (similarity).

3. 5 Dvojčlenné, resp. viacčlenné opakované spojky

Dvojčlenné, resp. viacčlenné opakované spojky *aj – aj, i – i, ani – ani, jednak – jednak* sú ešte výraznejšie štylisticky diferencované než samostatné spojky. Kým spojky *aj – aj, ani – ani* sú komunikačne späté predovšetkým s umeleckým textom; spojky *i – i, jednak – jednak* sú operátormi hlavne v náučnom texte (graf 5).

Graf 5: Distribúcia opakovaných zlučovacích spojok v náučnom (prf), umeleckom (img) a publicistickom (inf) texte (s hodnotou 2 výrazy medzi zložkami opakovanej spojky)

Zjednocujúcim menovateľom výpovedí s opakovanými zlučovacími spojkami je ich komunikačná funkcia, ktorou je predovšetkým charakteristika ako enumerácia údajov, ktorými sa vystihuje vec či udalosť z rozličných stránok, podáva sa opis niekoho alebo niečoho uvedením príznačných, podstatných čŕt (Müllerová, 1979, s. 82). Konvenčnou implikatúrou výpovedí s touto komunikačnou funkciou je viac či menej výrazný hodnotiaci postoj produktora.

- (10a) „*Všetko ju teší,*“ *veršoval o nej Voltaire v tom čase. Všetko je v súlade s jej nesmiernym géniom. Knihy aj šperky. Kompas aj bižutéria. Poézia aj diamanty. Karty aj teórie o optike. Algebra aj večere. Latinčina aj čipkované blúzky. Opera. Procesy. Tanec aj astronómia.*
- (10b) *Adaptácia fragmentov sa vykonáva pomocou osteosyntetických klinev, ktoré sú stabilné **jednak** voči rotácii, **jednak** voči silám v smere ohybu a strižného posunu.*

Za výpovedami s dvojčlennými a opakovanými spojkami je viditeľné formulačné úsilie produktora podať komplexný obraz o objekte prostredníctvom uvedenia všetkých alebo relevantných vybraných zložiek. Enumerácia jednotlivostí usúvzťažnených operátormi zlučovacieho vzťahu smeruje k vytvoreniu komplexnej predstavy na strane percipienta, a teda aj k naplneniu maximy kvantity a relevancie, ale hlavne požiadavky identifikácie. Podľa Johna R. Searla (cit. podľa M. Hirschovej, 2006, s. 34) podmienka identifikácie spočíva v tom, že výraz použitý na referenciu musí entitu, o ktorej referuje, identifikovať jednoznačne. Vo výpovediach s opakovanými zlučovacími spojkami sa totiž komplexnosť často explicitne signalizuje absolútnymi kvantifikátormi (*všetko, všetci, celý, každý, viacerí, mnohí, rôzni*; vo vetách so záporom *nič, nikdy*), ktoré na strane percipienta vyvolávajú očakávanie špecifikovať a spresniť informácie v mene referenčnej jedinečnosti.

- (11a) *Všetko sa stáva znakom a systémom znakov – architektúra i kuchyňa, móda i mytológia, politika i samo nevedomie.*
- (11b) *Grady sa pokúša žiť vo viacerých mierkach naraz. Aj v skutočnom svete, aj na mape. Aj v prítomnosti, aj v budúcnosti.*
- (11c) *V púšti nemožno nahradiť vodu **ničím** iným – ani zlatom, ani drahokamami, ani olejom.*

Na druhej strane, zvýšené formulačné úsilie produktora spojené s konštrukciou výpovede s opakovaným operátorom je pozadím pre vznik špecifickejších komunikačných funkcií než je prostá enumerácia. Vo formálnej štruktúre výpovedí s opakovanými spojkami sa podľa princípu konštrukčného ikonizmu istým spôsobom odráža i pragmatika výpovede (to, ako je niečo povedané, predznačuje, čo sa tým mieni).

Opakované spojky *aj – aj*, *ani – ani* sú najmä konštrukčnými prostriedkami výpovedí umeleckého textu, ktorými hovoriaci s rôznym stupňom naliehavosti realizuje apelovú, persuzívnu alebo expresívnu funkciu jazyka. Výpoveďami s opakovanými spojkami *aj – aj*, *ani – ani* hovoriaci presadzuje svoj vplyv na adresáta, a to spôsobom od odporúčania cez výzvu až po naliehanie a presvedčanie partnera. Keďže tie isté operátory participujú na konštrukcii výpovedí s rôznou mierou „tlaku“ na adresáta, veľmi často sa v kontextovom okolí nachádzajú verba dicendi alebo slovesá s významom „nadobudnúť presvedčenie o niečom“. Tieto slovesá explicitne špecifikujú komunikačný zámer výpovede: produktor sa usiluje primäť adresáta k tomu, čo je propozičným obsahom výpovede (12a) alebo ubezpečuje adresáta o úprimnosti (pravdivosti) svojich postojov, ktoré v momente rečového aktu prežíva a adresátovi vsugerúva. Opakovanie spojok pritom korešponduje s opakovaním iných pragmaticky kľúčových výrazov (12b). Napokon, opakované spojky *aj – aj*, *ani – ani* vytvárajú expresívny rečový akt, ktorého zámerom je vyjadriť psychický stav produktora (12c – výčitka, 12d – ohradenie sa).

- (12a) *Poznám modlitebnú knihu, ktorá je veľmi pohodlná, lebo nie je **ani** veľká, **ani** ťažká, každý si ju môže vložiť do vrečka, kúpiť ju za lacný peniaz. Vydrží dlho, lebo jej listy sa tak ľahko nezničia a – **uveríte** mi? Poslúžiť si ňou môžu pohodlne **aj** starí, **aj** bez okuliarov, **aj** v tmavej noci.*
- (12b) *Nájdem ich, nájdem ich **aj** pod zemou, **aj** v podsvetí, **aj** na Olympe, nájdem ich a potrestám..., **prisahám** pri Diovi a Athene, že ich nájdem.*
- (12c) *Pekne oblečeného človeka si všade vážia. A ty? **Ani** kravatu si si neuviazal, **ani** topánky nevyčistil.*
- (12d) *My s vami nechceme bojovať. Akým právom na nás útočíte? More predsa nepatrí **ani** vám, **ani** nám.*

Z porovnania grafov 3 a 5 vyplýva, že opakované spojky *i – i*, *jednak – jednak* sú ešte viac symptomatické pre náučný text než samostatné spojky *i*, *jednak*. Sú konštitutívnym prostriedkom výpovedí, v ktorých je dominantná presnosť, úplnosť, názornosť smerujúca k vysvetleniu terminologických alebo neterminologických atributívnych spojení, k vytvoreniu čo najvšestrannejšej predstavy objasňovaného pojmu u adresáta, a tým aj k dosiahnutiu referenčnej jedinečnosti (13a – c):

- (13a) *Ide o **sujetový polyžáner**, v ktorom by bola zastúpená historická epika **i** kronikárstvo, spoločenská próza **i** kalendárová poviedka, rozprávka **i** krimipríbeh, mystifikácia **i** dokument, lyrická reflexia **i** epický opis.*
- (13b) *Vytvoril pomerne **bohatú zbierku**, ktorá sa vzťahuje na významné obdobie z dejín slovenského národa. Zbieral zbrane **i** významenania, dokumenty **i** fotografie, uniformy **i** vojenský výstroj.*
- (13c) *Termínom **logistická jednotka** je označený **jednak** súhrn tovaru na odoslanie, skladovanie a **jednak** dopravnotechnická jednotka.*

4. ZÁVER

V prostom priradovaní výpovedných obsahov do koherentného celku prostredníctvom zlučovacích spojok možno pozorovať istú súvislosť s perцепčnými vlastnosťami človeka, najmä so zrakovou perцепciou. Súvislosť spočíva v tom, že tvorba súdržných celkov patrí k základným výsledkom zrakovej perцепcie práve tak, ako prosté priradovanie obsahov do zlučovacieho vzťahu je komunikačne, kognitívne i ontogeneticky základným typom medzipropozičnej relácie. Ako východisko na výklad vzťahov medzi komunikačnými a kognitívnymi aspektmi zlučovacieho vzťahu využívame tvarovú psychológiu. V prieniku lingvistického a gestaltistického prístupu je tvrdenie, že celok je nadradený súčtu jednotlivých častí. Spôsob, akým zlučovacie spojky organizujú výpovedné obsahy do celku, je jazykovým korelátom spôsobov, ako pri perцепcii zjednocujeme odlišné zrakové podnety do súvislého tvaru. Funkčná diferencovanosť súboru zlučovacích spojok korešponduje s princípmi, ktorými sa v tvarovej psychológii až pozoruhodne jednoducho objasňujú procesy organizujúce odlišné prvky do stabilnej a súvislej formy (princíp figúry a pozadia, podobnosti, blízkosti a kompletizácie, resp. dotvárania).

Táto štúdia vznikla v rámci riešenia grantového projektu VEGA 1/0169/09 *Operátory na rozširovanie a rozvíjanie výpovede*.

Bibliografia

- ČAPKOVÁ, Dagmar: Inference z hľadiska psychologie a lingvistiky. In: Časopis pro moderní filologii, 1998, roč. 80, č. 1, s. 26 – 34.
- DOLNÍK, Juraj: Teória jazykovej prirodzenosti. In: Slovenská reč, 1995, roč. 60, s. 18 – 25.
- GREPL, Miroslav – KARLÍK, Petr: Skladba spisovné češtiny. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1986. 474 s.
- HIRSCHOVÁ, Milada: Pragmatika v češtině. Olomouc: Univerzita Palackého 2006. 243 s.
- JOHNSON-LAIRD, Philip Nicholas: Mental Models. Towards a Cognitive Science of Language, Inference, and Consciousness. Cambridge 1983, s. 126 – 145. Dostupné na: <http://books.google.sk/books>
- KARLÍK, Petr: Závěr sugerovaný. In: Encyklopedický slovník češtiny. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2002, s. 563.
- Krátky slovník slovenského jazyka. 4., doplnené a upravené vydanie. Redigovali: J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. Bratislava: Veda 2003. Dostupné na: <http://slovník.juls.savba.sk/>
- MIKULAJOVÁ, Marína: Vývin rečovej činnosti v kontexte psychického vývinu. In: Štúdie o detskej reči. Ed.: Daniela Slančová. Prešov: Filozofická fakulta 2008, s. 29 – 66.
- MÜLLEROVÁ, Olga: Komunikativní složky výstavby dialogického textu. Praha: Univerzita Karlova 1979. 161 s.
- ONDRUŠ, Šimon – SABOL, Ján: Úvod do štúdia jazykov. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1982, s. 162 – 210.
- ORAVEC, Ján – BAJZÍKOVÁ, Eugénia: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1982. 261 s.
- ORAVEC, Ján – BAJZÍKOVÁ, Eugénia – FURDÍK, Juraj: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988. 227 s.
- Slovenský národný korpus – Verzia prim-5.0-public-all, prim-5.0-vyv, s-hovor-3.0. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2011. Dostupné na <http://korpus.juls.savba.sk>.
- STERNBERG, Robert Jeffrey: Kognitívni psychologie. Praha: Portál 2002. 636 s.